

СИТУАЦИЈА У БОКОКОТОРСКОМ ЗАЛИВУ ЉЕТА 1943. ГОДИНЕ СА ОСВРТОМ НА ЊЕМАЧКА ДОКУМЕНТА

Нешто више од мјесец дана након окупације Боке Которске 20. маја 1941. године Италија је анектирала ово подручје које је скупа са Сплитом и Задром сачињавало Губернаторат за Далмацију. Потом је краљ Декретом о надлежности гувернера Далмације, између осталих, основао и Окружно подручје Котор у којем је управну, економску и административну власт вршио намјесник за Далмацију у Задру.

Фашисти су у Боку довели значајне поморске и пјешадијске снаге, које су осјетно појачали након устанка. Командант поморске обалске команде надлежне за подручје покрајине био је адмирал Бовнезе са сједиштем у Тивту.

Непосредно послје окупације Комунистичка партија је почела припреме на организованим активностима ради супростављања непријатељу. Крајем јуна 1941. године МК КП Бока реорганизован је у МК КП Котор и МК КП Херцег-Нови. С обзиром на специфичности подручја и неке непредвиђене околности устаничке активности у Боки Которској почеле су са извјесним закашњењем. Међутим, упркос терору и јачању војних ефективна окупатора дошло је до више акција у Бокототорском заливу и напада на италијанске утврђене постаје, станице и јединице. Када су у јесен 1941. године основани Орјенски партизански батаљон и Приморски партизански батаљон устаничке активности добијају полет. Изводи се низ успјешних акција и води више борби против окупаторских снага. Ипак, од краја маја 1942. па до капитулације Италије долази до осеке устанка.

У лето 1943. године, послје промјене ситуације на ратиштима у корист земаља антихитлеровске коалиције, нарочито након искрцавања савезника на Сицилију, не само италијански Генералштаб него и Команда Вермахта процјењују да може доћи до десанта на овај дио јадранске обале. Нијемци сумњају у војне способности Италијана, зато праве властите планове за одбрану овог подручја, на чему инсистира генерал-пуковник

Лер, командант снага Југоистока. И четници су се спремали за тај тренутак, јер су и они имали своје планове и рачунице везане за евентуално искрцавање Англоамерикаца на овом подручју.

Након повлачења партизанских снага за Босну, партијска организација у Боки извршавала је неке од задатака у циљу јачања активности, иако у отежаним условима. Кадрови који су остали, настојали су одржавати борбени дух народа. Пред њима се у прољеће 1943. године поставио један нови задатак: успостављање квалитетних веза са вишим партијским руководством између осталог и стога што се процјењивало да може доћи до искрцавања савезника на обалном рубу. Јуна 1943. године одржан је састанак у Брезовачкој планини на коме су учествовали илегалци и неколико истакнутих родољуба на којем су утврђени правци даљих активности комуниста - илегалца. Послије пада фашизма у Италији, илегално партијско руководство у Боки, иако бројчано мало и недовољно повезано, схватило је да се брзо приближавају судбоносни дани. Они су напустили капитулацијом Италије.

РЕАГОВАЊЕ НИЈЕМЦА И ИТАЛИЈАНА НА КАПИТУЛАЦИЈУ ИТАЛИЈЕ

На капитулацију Италије Нијемци врло брзо реагују при чему њихови штабови воде рачуна и о Бококоторском заливу. Тако се у Заповјести Друге оклопне армије од 9. септембра каже да XXI Артиљеријски корпус са 118. ловачком дивизијом треба да продре ка одјеку Котор — обала јужно од Скадра са циљем да се хитно разоружају италијански штабови и јединице на овом подручју прије свега на обали. Нијемци процјењују да би се овдје могло рачунати са италијанским отпором и појачаном активношћу устанничког покрета. Истиче се да надмоћност Италијана не смије да утиче на акцију њиховог разоружавања.¹

Само пар дана касније Друга оклопна армија шаље извјештај команданту снага Југоистока о распореду корпуса и дивизија и њиховим зонама дејства у вези одбране јадранске обале. Из њега се може видјети да је заузимање Боке повјерено 118. ловачкој дивизији. Из истог документа је уочљиво да предњи одред наступа ка Котору, али да још не постоји извјештај о његовом приспећу у Котор.²

Из овог извјештаја да се запазити да су дијелови 118. дивизије одмах упућени ка Бококоторском заливу што значи да

¹ Зборник докумената и података о народноослободилачком рату народа Југославије, Војноисторијски институт — Београд, том XIII, књига 3, ст. 540 и 544.

² Исто ст. 551.

је у њемачким плановима приоритет дат освајању Боке. Дакле, они нијесу губили вријеме већ су, без обзира на чињеницу што су се у том времену водили преговори о разоружавању између италијанских и њемачких представника, покренули ратну машинерију да што прије из унутрашњости дођу до обале и опшћу убрзане припреме за одбрану од очекиваног енглеског поморског десанта.

Команданти италијанских јединица, које су се тада налазиле у Боки Которској, били су прилично неодлучни и практично нијесу знали шта да предузму. Прва намјера им је била да сачувају власт у Бококоторском заливу с циљем да тако обезбиједе полазне луке за транспорт италијанских војника за Италију.

Овакво италијанско опредељење потврђују и документи, из њемачких и италијанских извора, који говоре о току преговора између италијанских и њемачких представника за везу при италијанској Групи армија Исток о разоружавању италијанских јединица који су се водили од 8. до 15. септембра 1943. године. У почетку италијански генерал пуковник Роси правдао се да нема директива од надлежне команде СУПЕРМО. Тек при завршетку дана 8. септембра, он је њемачким преговарачима дао до знања да је његово лично мишљење да треба повући све италијанске јединице, којима је командовао, на обалу ради укрцаја у бродове у Котору, Драчу и Валони ради напуштања ратишта и транспорта у Италију.³

С обзиром на талашњи распоред италијанских јединица може се закључити да се највећи број италијанских јединица имао евакуисати преко Котора што значи да им је било врло важно спријечити окупацију Бококоторског залива од стране њемачке оружане силе. Генерал Роси, командант Групе армија Исток, у првим преговорима дао је јасно до знања њемачким официрима да неће дозволити да њемачке јединице посједну луке, јер је претпостављао да се у супротном не би могла обавити евакуација Италијана морем.

У овим дуготрајним преговорима Нијемци су посебно инсистирали на одговору на питање да ли се, у рејону Боке, италијанске јединице намјеравају супротставити њемачким које су биле добиле наређење да крену ка овом подручју. Команданту Росију је постављано директно питање да ли би он, у намјери да спријечи улазак њемачких јединица у луке Котор, Драч и Валону наредио да се на дојучерашњег савезника отвори ватра. Нијемци су завосједање лука сматрали нужним правдајући да то морају урадити прије него дођу Англоамериканци који би у супротном успоставили мостобране. Ово и стога што се италијанске јединице, према условима примирја, не би смјеле супротставити Енглезима и Американцима. Роси је тада рекао

³ Исто, ст. 655 и 656.

да не би наредно отварање ватре ако би Нијемци жељели да посједују Котор. Тако је уствари била постигнута практична сагласност да Нијемци убу у Котор.⁴

Док италијанске јединице у Котору, које су биле под командом генерала Негрија, практично нијесу знале шта да раде и како да поступе генерал Роси саопштава Нијемцима 9. септембра 1943. године око 10 сати, основе наређења које је добио од команде СУПЕРМА. Било му је наређено да све јединице повуче у Котор, Драч и Валону и да те луке обавезно држи у својим рукама. Уз то је саопштио да је наредио да његове јединице крену у рејоне прикупљања и да не започињу акције против њемачких формација. Дао је до знања Нијемцима да би покушај разоружавања његових војника сматрао као непријатељску акцију.

Такво наређење генералпуковника Росија примиле су све јединице које су се налазиле на Балкану међу којима и оне у Бококоторском заливу и његовом гравитационом подручју. Овдје се налазила скоро комплетна дивизија »Емилија« чије је командно мјесто било у Херцег-Новом.⁵ Овдје су још били дјелови дивизија »Ферара« и »Тауринезе«. У Боки су се налазиле артиљеријске и друге јединице.⁶

Догађаји у Штабу команде италијанске Групе армија исток брзо се смјењују. Италијани постају све попустљивији према захтјевима Нијемаца. Увече 9. септембра Италијани су саопштили да ћеће сирижечаваги Нијемце да заузму луке само ће у рејону Котора, Драча и Валоне наставити сакупљање својих ешалона. Дакле, већ тога дана било је одлучено да се Нијемцима препусти Бока без борбе.

Дан касније, 10. септембра, генерал Роси, у присуству Далмаца, команданта Девете Армије, саопштава Нијемцима да је увидио нелогичност захтјева Команде СУПЕРМО да брани луке Драч и Валону од Нијемаца. Овом приликом је истакао да се нада да ће му бити дозвољено да прикупи групу армија ИСТОК у рејону Котора и да је, уз дозволу Енглеза, пребаци у Италију.⁷ Дакле, Италијанима је тих дана Котор био најважнија лука на Балкану а Бока Которска мјесто гдје су италијанске дивизије разбацане по једној веома великој просторији, требала да набу спас. Одавде је требала да услједи евакуација и то уз сагласност Нијемаца са једне стране и Енглеза с друге. При овоме Нијемци су требали да дозволе окупљање а Енглези да не сирижечавају транспорт бродовима преко Јадрана.

⁴ Исто, ст. 655, 656.

⁵ Исто, ст. 653.

⁶ Др Душан Жипковић: »Бока Которска и Паптровићи у народно-ослободилачкој борби«, Војно дело — Београд 1964.

⁷ Зборник... VII, том XIII, књига 3, ст. 660.

Из докумената се види да је основна преокупација Италијана била што дуже задржати Бококоторски залив у својим рукама како би се овдје прикупно највећи број јединица које је требало вратити у Италију. За фашисте је било неособично важно да бране Боку од свих оних који би евентуално покушали да је угрозе. И поред често контрадикторних наређења, њихових измјена и несналажења, основна концепција да се Бококоторски залив сачува за одлазак италијанских бродова није се мијењала. У складу са њом стигао је у Боку све већи број наређења од којих се многа нијесу могла извршити.

АКТИВНОСТ КОМУНИСТИЧКЕ ПАРТИЈЕ ПОСЛИЈЕ КАПИТУЛАЦИЈЕ ИТАЛИЈЕ

Ближио се одсудни тренутак. Нијемци су надирали ка Боки у жељи да је што прије заузму. У међувремену Комунистичка партија је активирала јединице народноослободилачке војске чији је крајњи циљ био да се избаци окупатор из Боке. Партија је релативно спремно дочекала догађаје који су се одвијали после 8. септембра 1943. године.

Партијско руководство југоисточне Боке, којим је руководио Мато Петровић, тада члан Среског комитета КП, капитулација је затекла у иллегалству на неколико пунктова у партизанским базама. Први скуп антифашиста одржан је у Кртолима, а на њему је учествовало пет, шест мјештана.⁸ На овом скупу, којим су руководили Мато Петровић и Рако Радловић, расправљано је о разоружавању Италијана, преузимању власти, за посједању тврђаве Радишевићи и одржавању реда. Речено је да ће Италијани добити наређење о предаји оружја и да тај посао треба обавити коректно. Истакнуто је да оружје треба оставити оним Италијанима који желе да се боре у партизанским јединицама. Одлучено је да се разоружање окупаторских посадних јединица обави дан касније а зборно мјесто је било Под Рогач наредног дана у 10 сати.⁹

Дана 9. септембра скупио се већи број нових бораца на договореном мјесту. Када је наишла група Италијана у три камиона, из правца тврђаве Радишевић, возила су заустављена. Овом приликом одузето је око 40 пушака, 2 митраљеза и доста муниције. На тај начин практично је читава повоформирана партизанска јединица била наоружана. Касније су Италијани почели да туку партизанске положаје артиљеријском ватром. За

⁸ Извори о томе колико је другова учествовало на овом састанку нијесу усаглашени.

⁹ Васко Костић: «Италијанска окупација и догађаји који су јој претходили». Необјављени рукопис код аутора, ст. 41.

то вријеме извршили су заокружење партизана.¹⁰ С друге стране четрдесетак храбрих, али неискусних партизана, од којих су неки тога дана по први пут узели пушку у руке, упорно су се бранили. Борба је трајала око два сата. Погинуло је петнаест Кртољана. Неки, тешко рањени, прије стријељања су звјерски мучени.¹¹

Била је то прва борба која је вођена на подручју Залива у вријеме преврата насталог послје капитулације Италије. Неискуство, погрешно схватање партијске директиве и неопрезност скупо су плаћени.

Међутим, упркос мјестимичном отпору италијанских војника, нарочито фашиста, настављено је разоружавање италијанских јединица. У Шкаљарима је разоружан један камион карабињера, а у Тивту посада жандармеријске станице. У Грбљу је задатак разоружања извршен опрезно и ефикасно. Око 500 италијанских војника остало је без оружја.

Партијско руководство брзо је дјеловало свјесно да се њемачке трупе све више приближавају Боки те да зато има мало времена за припрему одбране. Ипак, није било тачних података када и из којег правца стижу.

По одржаном састанку у Кртолима, 9. септембар, Мато Петровић и Видо Буричковић пребацили су се у Тиват гдје је успостављен контакт са тиватским илегалцима. Наређено им је хитно и неодложно разоружавање Италијана на подручју Тиватског залива. Састанак је одржан у непосредној близини Мрчевца. Истакнута је потреба брзог дјеловања како би се наређење извршило прије него Нијемци запосједну Боку.¹²

У Тивту је већ дјеловала Партија којом је руководио Антон Шуран. Он је одмах по провјери вијести о капитулацији Италије и разговора са партијским руководством одлучио да одржи састанак комуниста ради договора шта даље радити. Основни задаци су били: привући на страну партизана што више италијанских војника ради учешћа у наредним борбама против Нијемаца, који су се очекивали сваког тренутка, и разоружати оне који нијесу спремни да се боре.

Овом приликом је одлучено да се одржи народни митинг у Борову. Иначе, овдје је био партизански штаб који је руководио акцијама на подручју Тиватског залива. На митинг је дошло неколико стотина Тивћана. Био је то први партизански збор на слободној територији у Заливу. Говорио је Антон Шуран.¹³

¹⁰ Извори о јачини италијанске формације нијесу усаглашени.

¹¹ Васко Костић, нав. дј.

¹² Податак саопштио аутору Мато Петровић — Котор.

¹³ Антон Шуран: «Сјећања», рукопис код аутора, ст. 75 и 76.

ПРЕГОВОРИ СА ИТАЛИЈАНИМА

Партијско руководство је одлучило да започне преговоре са командантом италијанског гарнизона. Преговарачи су били Антон Шуран, Нико и Божо Петковић. Окупаторски штаб био је на Миховој главици. Током преговора Италијани су одбили да предају оружје, али су обећали да се неће борити на страни Нијемаца. Истакли су да ће дјеловати у складу са наређењима више команде.¹⁴

Дан касније, 10. септембра, Мато Петровић, партијски руководиоцац у источној Боки, и Видо Буричковић пошли су из Тивта за Котор, преко Врмца, да би преговарали са италијанским командантима. По доласку у Шкаљаре добили су поруку да је успостављен контакт са Италијанима у Тивту те да се зато треба вратити натраг ради преговора. Тако је и урађено. Тиват је практично већ био ослобођен. У италијанској касарни дочекао их је окупаторски мајор. Тражили су од Италијана сарадњу и наоружање за партизанске јединице. Мајор им је саопштио да није надлежан да о овоме одлучује него их је упутио на своје претпостављене у Котору. Послије преговора у Тивту Италијани су им обезбиједили превозно средство.

На путу за Котор преговарачи су били заустављени на Прчању, у засеоку Главати, јер су се били појавили Пијемци. Тек када су отклоњене опасности, на тај начин што су далеко надмоћније снаге Италијана, ставиле Нијемце »у жицу«, настављен је пут за Котор.

У Котору су партизански руководиоци преговарали са генералом Негријем. Том приликом легитимисали су се као командант и комесар партизанских јединица. Саопштили су циљ посјете. Тражили су да се договоре о организовању заједничке борбе против Нијемаца јер је Италија била прешла на страну савезника. Поставили су ове услове: да се партизанима преда грађанска власт, да се распусте затвори и логори и да се заједнички организује гарнизонска служба и снабдјевање. Уз то партизански преговарачи тражили су двије хиљаде пушака и одговарајућу количину муниције те сразмјеран број пушкомитраљеза. Негри је ово посљедње одбио тражећи да му партизани врате оружје и опрему коју су »отели« разоружавајући око 500 Италијана у Грбљу. Послије краћег разговора постигнута је сагласност да се преговори наставе истог дана послије подне.¹⁵

Очито је да генерал Негри није знао шта да ради. С обзиром да је његов претпостављени командант, генерал Реси, од

¹⁴ Исто, ст. 76.

¹⁵ Мато Петровић: »Прво ослобођење Котора и Тивта«, Лист »Бока« 1. јануара и 15. фебруара 1978. године, ст. 5.

којег је добијао инструкције, оклијевао чекајући даље директиве СУПЕРМ-а а често заузимао, под притиском или због несналажења, контрадикторне ставове. Такво стање пренијело се и на команданте дивизија који нијесу имали упутства и наређења шта да раде и како да поступе. Ово је био један од разлога што су преговори између Италијана и партизана прекинута, те је договорен за касније наредни састанак. Италијани су отезали преговоре настојећи да добију стриктне директиве како да поступе. Они сами били су збуњени опречним наређењима. У почетку нијесу знали за план Генералштаба да Котор буде главна лука за евакуацију снага са овог дијела Балкана.

По завршеним преговорима партизански опуномоћеници су изашли из града. Како се Котором брзо проијела вијест о доласку партизана више стотина грађана дочекало их је на улицама. Створила се гужва тако да су им италијански војници, који су их обезбјеђивали, морали крчити пут.¹⁶

Вријеме је брзо пролазило. Партизански преговарачи из Котора су отишли у Грбаль ради договора са четницима око вођења заједничких борби против Нијемаца. У Сутвари није дошло до споразума са четницима, који су били непријатељски расположени према партизанима, па су чак тражили да им предају оружје јер ће то морати урадити «када дођу Енглези». Дакле, четници су озбиљно рачунали на могућност искрцавања Енглеза. До тога тренутка жељели су да се што мање излажу опасностима.

У међувремену, стигло је наређење Врховног штаба о начину спровођења поступка разоружавања италијанских јединица. Оцијењено је да је акција на овом подручју, ако се изузму неке мање грешке, спроведена према директиви Врховног штаба. Истог дана послје подне, према претходном договору, на Тројници, раскрсници путева, пет километара удаљеној од Котора, требао је да стигне италијански одговор о наставку преговора. Овдје је стигла информација у којој је стајало да разговоре треба наставити са командантом Боке у Херцег-Новом.¹⁷

Тог дана, 10. септембра, у југоисточној Боки радило се на консолидацији органа власти. Народноослободилачки одбори, који су изашли из илегалности, предузимали су стварну власт. Убрзано се радило на формирању партизанских јединица које су се организационо постављале, вршило се њихово наоружавање и опремање. Одржавани су партијски и скојевски састанци на којима се претресала тренутна ситуација и даљи задаци.

¹⁶ Исто.

¹⁷ Исто.

ДОЛАЗАК ПИЈЕМАЦА, ИТАЛИЈАНСКА НЕСНАЛАЖЕЊА И ОКУПАЦИЈА

Подаци који су пристизали говорили су да Нијемци надиру према Боки. Ипак, нијесу се очекивали ни наредног дана. Стиче се утисак да се овом важном елементу није посветила одговарајућа пажња дијелом и због тога што је партизанско руководство, прилично малобројно, имало много посла те није стизало свуда, али је очито да се није имало ни довољно искуства и војног знања да би се реаговали у прави час и на прави начин.

У зору 11. септембра Нијемци су заузели Тројицу и тиме овладали овом значајном и виталном саобраћајном раскрсницом. Тек тада су Италијани одлучили да предају партизанима оружје које су тражили. Договорена су мјеста гдје ће то урадити.

Истог дана је одлучено да Мато Петровић пође у Окружни комитет КП Цетиње ради реферисања и добијања директива о даљим активностима. У селу Вршањ, у близини Његуша, дошло је до његовог састанка са Чајом Шћепановићем, чланом Покрајинског комитета КП за Црну Гору и Бокву који је позитивно оцијенио ток акције у Боки и одлучио да сам дође на лице мјеста ради увида у ситуацију и пружања помоћи.¹⁸

У ова три дана затишја, прије него што су избили сукоби у рејону Залива између партизанско-италијанских снага с једне стране и Нијемаца с друге, доста времена је утрошено у разговорима који су се непотребно одуговлачили, углавном, због држања италијанске стране. Италијанске јединице нијесу имале чврсту везу са својим претпостављеним командама, а ове са вишим. Расуло се осјећало на сваком кораку. Уз то, и поред чињенице да је заузет чврст став у италијанској Врховној команди да се све трупе са југословенског ратишта транспортују за Италију, чији је заговорник био и генерал Роси, нијесу на вријеме предузети покрети из унутрашњости ка Котору који је био одређен за главну луку укрцаја трупа.

Истина, предузимане су неке оперативне акције. Дивизија «Тауринез» заузела је Кривошије и тјеснаце који воде од Рисна ка Грахову са задатком да се сирижечи продор Нијемаца из унутрашњости ка мору. Команда једног пука помснуте дивизије прешла је у Црквице да би обезбиједила лакше оперативно командовање. У току 12. и 13. септембра италијанским јединицама стизала су многа контрадикторна наређења. Тако 13. септембра командант дивизије «Емилија» наређује свом пуку да се оружјем супростави четницима, истовремено тражи да се Нијемцима дозволи пролаз кроз подручје које контролише овај пук, док је истог дана од команданта дивизије «Тауринезе» добијено наређење да се нападне Нијемци.

¹⁸ Исто.

Међу италијанским војницима дошло је до политичке диференцијације која је битно утицала на монолитност јединица. Највећи број војника желио је да се што прије пребаци у домовину и тиме оконча дугогодишње ратовање. Фашисти су настојали да се прикључе Нијемцима и да са њима наставе даљу борбу. Један број војника настојао је да се прикључи партизанима у борбама против Нијемаца.¹⁹ Увече 13. септембра дошло је до првог сукоба између италијанских и њемачких јединица али тек наредног дана почеле су оружане акције ширих размјера.

Италијански команданти преговарали су тих дана и са Нијемцима који су тражили да им се дозволи да уђу са својим снагама у Божу и разоружају Италијане. И у тим разговорима они су одуговлачили све док им Нијемци нијесу поставили, када су привукли довољно јединица, ултиматум о безусловној предаји. Тек сада су Италијани одлучили да се, скупа са партизанима, супротставе Нијемцима.

Четничке вође имале су своје планове. Непосредно послје капитулације Италије они су проносили вијести о томе како Дража иде са великом војском на овај дио приморја у сусрет савезницима. Ове пароле нијесу имале већег одјека код нашег живља али су код лоше информисаних окупатора уносиле забуну.

Вукли су се и одговарајући политички потези. Тако је четнички командант капетан Буро Иветић, из Грбља, кренуо са својом јединицом наводно против Нијемаца само да би везао народ за себе, али у томе није успио.²⁰ И он се појавио у Котору да би преговарао са италијанским командантом и то истог дана када и комунисти. Био је увјерен да ће придобити Италијане да заједнички дјелују. Међутим, ови нијесу прихватили такву сарадњу. Тиме су прекинути даљи контакти између националиста и четника са једне стране и Италијана са друге.²¹

Већ 13. септембра око подне било је јасно да се приближава коначни сукоб између италијанско-партизанских јединица и Нијемаца. Ови су већ били заузели многе важне тачке те иако бројно слабији имали су доста изгледа у наредним борбама.

АКЦИЈЕ ПАРТИЗАНА И ИТАЛИЈАНА ПРОТИВ ЊЕМАЧКИХ ЈЕДИНИЦА

У Тивту су партизани обавили припремне радње за напад на Лепетане гдје су се Нијемци већ били утврдили. У Котору су тога дана почеле завршне припреме за одбрану града. Затво-

¹⁹ Др Душан Живковић: нав. дј., ст. 275 и 276.

²⁰ Исто.

²¹ Јово Црногорчевић: «Борба за град», «Бока» бр. 187, 1. јул, ст. 5.

репа су те вечери сва градска врата и сви прилази »покривени« аутоматским и осталим наоружањем. Отворена је ватра на њемачке пуиктове на Ракитама и Главатима.

Партизански штаб у Тивту одлучио је да са својим батаљоном и италијанским добровољцима изврши напад на Нијемце који су били у Лепетанима. Одлучено је да се Италијани, чији је прилив у партизанае био доста спонтан, организују у посебну јединицу како би се са њима лакше руководило. Тиватски батаљон, који је имао око 150 бораца, под командом Антона Шурана, био је формиран по систему група. Како је напад успиједио непосредно послје његовог оснивања није била успостављена одговарајућа војна структура по систему десетина, водова и чета која би омогућила лакше командовање.

Напад на Лепетане почео је из три правца а у њему су учествовали борци са подручја Тивта, једна јединица из Грбља и Италијани. Италијански антифашисти су пошли у напад идући поред мора линијом Сељаново — Ластва — Лепетани. Друга група кренула је преко Већег брда, а трећа се спустила низ Чиленца. Непријатељски положај је био опкољен. Када су партизани упали унутра жичане ограде Нијемци су се предали. У тој борби они су имали 7 мртвих, око 30 рањених и 35 заробљених.²² Губици партизана су били 6 погинулих и неколико рањених, док су Италијани имали око 40 мртвих и рањених. Заробљенике су партизани затворили у Тивту. Они су ослобођени када су Нијемци окупирали Боку.²³

Најжешћи сукоб на подручју Которског залива почео је 14. септембра ујутро. Артиљеријско-митраљеска ватра са обије стране била је увод у жестоку борбу. Овом приликом дошло је до неорганизованог напада на њемачке положаје у Шкаљарима. Њих је напао карабињерски поручник — антифашиста са својом јединицом и том приликом погинуо.²⁴ Нијемци су се били забарикадирани у хотелу »Славија« у болници. Италијански командант је наредио да се нападне »Славија« са мора. Тај задатак је дат италијанском транспортном броду који се налазио у которској луци а био је наоружан једним малокалибарским противавионским топом. И поред позитивних ефеката његовог габања он је послје кратког времена из недовољно објашњивих разлога прекинуо ватру.²⁵

Италијани су тога дана, на брзину, подијелили нешто оружја, истина старијих типова, становништву које је свђ било војно организовано или се јављало да учествује у одбрани гра-

²² Антон Шуран, нав. дј. стр. 71—78.

²³ Др Душан Живковић, нав. дј.

²⁴ Ријеч је о Борзију Соцу, поручнику италијанском антифашисти и комунисти из покрајине Пуља.

²⁵ Јово Црногорчевић, нав. дј. ст. 5.

да. Дјеловале су двије чете: Которска, чији је командир био Јово Црногорчевић и Добротска којом је командовао Голуб Букановић. Свака чета имала је по око 50 бораца али се број повећавао приливом нових војника. Рад и борбу ових чета усмјеравали су партијски руководиоци Анто Вукашиновић и Тони Петровић.

Практично партизани су били преузели власт у старом граду док су се Италијани углавном налазили у својим касарнама. Которска чета била је запосјела најважније прилазе граду као и зидине док је Добротска чета обезбјеђивала подручје овог мјеста.²⁶

Рано ујутро 14. септембра партизанске јединице прешле су у напад на Нијемце на Тројици. Овдје је партизанска команда изненадила Нијемце на тактичком плану. Они су очекивали да ће главни правац удара бити Тројица — Шкаљари те су били поставили своје јединице да бране главни правац удара. Међутим, партизани су се били одлучили да изврше бочни удар користећи Врмац. Управо тада непријатељ је покушао да овлада Врмцем и тако се нашао у обручу. Послије краће борбе, увидјевши несврхисходност отпора, предало се преко 400 Нијемаца. Послије подне 13. септембра била је успостављена веза са тврђавом Радишевићи. Наредено је да се Нијемци одмах предају.²⁷

И у самом Котору партизани су били овладали ситуацијом. Град је био потпуно слободан. Нијемци су били остали само у утврђеним пунктовима. Италијани су без консултације са партизанима, обуставили ватру. Дошао је њемачки парламентарцац с бијелом заставом у Команду града. Тада је одлучено да Тони Петровић и Јово Црногорчевић оду код команданта Гарнизона. Они су му оштро замјерили на пасивност и избјегавање да сарађује са партизанским јединицама. Командант се изговарао да чека наређења више команде и долазак већих партизанских јединица које би се могле успјешно борити против Нијемаца.²⁸

Међутим, борбе су се још увијек водиле. Нијемци су у сукоб увели и авијацију која је тукла партизанске положаје на Тројници, Светом Ивану, Врмцу, Шкаљарима и другим мјестима. Стизали су и подаци о убацивању свјежих њемачких јединица у борбу које су долазиле из правца Будва — Радановићи и Његуши — Тројица.

Издајством италијанских команданата, и крајњом непажњом јединице која је вршила обезбјеђење заробљених Нијемаца на Врмцу, заробљеници су дошли у посјед оружја и ослободили се. Тиме је најважнија стратешка тачка — брдо Врмац — пала

²⁶ Исто.

²⁷ Мато Петровић, нав. чл. ст. 5.

²⁸ Јово Црногорчевић, нав. чл. ст. 5.

у руке Нијемаца. Они су тада имали, само у рејону Шкаљара, скоро комплетан батаљон ојачан тешковима и артиљеријом.

Партизанска команда на подручју Которског залива процијенила је да би се Италијани могли нагодити са Нијемцима те је одлучила да дјелује обазривије, поготово што су партизанске снаге биле слабе да се супротставе далеко надмоћнијим њемачким јединицама на овом подручју.

Због тога се Которска чета, ноћу између 14. и 15. септембра, повукла из града остављајући у њему само страже. Она је ноћу патролирала на обали у Доброти док се Добротска чета повукла ка Љутој и Ораховцу. Циљ је био да се сирижечи евентуални њемачки десант с мора. Наредног дана су поново заузети стари положаји с тим да се водило рачуна о брзој евакуацији у случају потребе.²⁹

БОРБЕ У БОКИ У ЊЕМАЧКИМ ДОКУМЕНТИМА

Сада неколико ријечи о томе како су борбе за ослобођење Котора виђене у њемачким вишим командама о чему има низ података у документима.

У Извјештају 21. брдског армијског корпуса, од 19. септембра, упућеном 2. оклопној армији, каже се да је италијанска дивизија «Емилиа» покушала да у рејону Котора пружи оружани отпор Нијемцима наоружавајући цивилно становништво. Према њемачкој процјени циљ је био да се сирижечи разоружавање италијанских јединица и обезбиједи услови за искрцавање Енглеза. Даље се јавља да је тај отпор сломљен. Нијемци такође констатују да је дивизија «Тауринезе» покушала да одуговлачи разоружавање те је уз помоћ «наоружане банде» настојала да се споји са дивизијом «Емилиа» у рејону Котора.³⁰

Очито да Нијемци тада још нијесу били дошли до правих података због чега погрешно процјењују да су Италијани организатори отпора а не партизани. Међутим, они ће каснијих дана исправити ту погрешну процјену придајући далеко већи значај партизанима које називају устаницима.

Нијемци су процијенили да је ситуација на Црногорском приморју тешка, јер знатне сопствене снаге (главнина 118. дивизије) везане су за борбу против партизана и регуларних италијанских јединица.³¹

Оружане борбе за Бококоторски залив имале су за посљедицу неизвршавање планова виших команди. Тако се истиче да

²⁹ Исто.

³⁰ Зборник... VIII, том XIII, књига, 3, ст. 564.

³¹ Исто.

је због борби 118. ловачке дивизије за Которски залив дошло до великог застоја у обалском утврђивању и изградњи положаја на овом подручју.³²

Тих дана Нијемцима се веома журило да посједну обалску линију Црногорског приморја и Боку Которску, јер су процјењивали да би ту требао да услједи непријатељски десант. То је био и разлог што су одмах почели запречавање мјеста погодних за пристајање бродова.

Њемачке јединице, у вријеме борби у Бококоторском заливу, претрпјеле су велике губитке. Имали су 76 мртвих и 462 заробљена њемачка војника. Заплијењено је: 492 пушке, 7 машина, 50 парабелума, 7 топова, 20 камиона, 5 вагона намирница. Уништене су двије тврђаве: на Врмцу и Кртолима и три моста на комуникацији Будва — Котор.³³

ПРИПРЕМЕ ЗА ПОВЛАЧЕЊЕ ИЗ ЗАЛИВА

Већ 15. септембра било је јасно да ће Италијани ускоро обуставити борбу. Зато је убрзан поступак евакуације оружја, муниције и разлог материјала у унутрашњост на ослобођену територију. Став је био да се Бококоторски залив не може бранити пред надмоћним непријатељем те да се треба повући и развијати партизански начин ратовања.

16. септембра прије подне када је дошло до поновног њемачког бомбардовања неких тачака у Которском заливу, Италијани су одлучили да истакну бијелу заставу. При повлачењу партизанских снага Италијани су запалили нека складишта ратне опреме чиме су хтјели да манифестују непријатељство према Нијемцима.

Зашто је дошло до италијанске предаје? Прије свега они дуго времена нијесу знали шта хоће због чега је изгубљено драгоцијено вријеме. Свој циљ да преко Котора извучу највећи број својих јединица, које су се бориле на овом подручју, и да их евакуишу за Италију, нијесу успјели да реализују највећим дијелом због недостатка координације између јединица, италијанских команди у Боки и претпостављених команди и штабова у Италији који су требали обезбиједити транспортна средства. Практично у условима општег расула нико није обавио свој дио посла. Јединице које су стигле у Котор нијесу могле да буду

³² Исто.

³³ Мато Петровић: «Дјеловање партијске организације Боке и активности на овом подручју током окупације», Зборник «Народноослободилачки рат и револуција у Боки Которској», Историјски институт СР Црне Горе и Фонд за пововање револуционарних традиција Херцег-Нови, «Свјетлост» — Сарајево, 1981. године.

евакуисане за Италију. Истина, стизали су неки бродови, али они су, углавном, евакуисати полицијски и цивилни италијански апарат из Котора као и дио старјешинског кадра. Тада су побјегли и познати италијански злочинци што им је омогућено настојањем партизана да по сваку цијену избјегну сукоб са бившим окупатором.³⁴ Тако су италијанска настојања да што дуже задрже контролу над Заливом показала несврсисходност јер није остварен основни циљ: да се групе евакуишу за Италију и тиме избјегне њихово заробљавање од стране Нјемаца.

Битно је истаћи да су италијанским јединицама командовали официри различитих политичких убјеђења. Они најодговорнији били су, углавном, фашистички оријентисани те су имали одлучујући утицај на држање италијанских гарнизона у току борби. Војнички потенцијал бившег окупатора био је непредузимљив. У таквој ситуацији партизанске команде предузеле су послове одбране у своје руке. Међутим, било је очито да се јединице народноослободилачке војске морају повући ка залеђу, јер су снаге биле малобројне да би се упустиле у борбу са надмоћним непријатељем.³⁵

На сектору Херцег-Нови — Рисан партијска организација, иако у тешким условима, повезала се са масама. Поједини комунисти одмах су ступили у везу са италијанским командама и успјели да добију нешто оружја. Нажалост, овдје није дошло до шире сарадње и заједничке борбе против Нјемаца између осталог и због утицаја четничких елемената.

Него, и поред тога, партијска организација је успјела да заједно са једним бројем логораша са Мамуле, међу којима је био и приличан број Орјенаца, окупи око 40 — 50 бораца и да организује јединицу под командом Стојадина Солдатовића и Драга Радловића. Она се послвије неколико акција повукла за Цуце.³⁶

Још од 9. септембра партијски активисти настојали су да у разговорима са италијанским командантима обезбиједи пуштање из затвора и логора свих ролољуба о чему је било доста ријечи на састанку партизанских преговарача са генералом Негријем. У међувремену италијанске команде у Котору и Херцег-Новом издале су наређење управи логора на Мамули да распусти логор што је она одбила да учини.³⁷

Затвореницима са Мамуле пошло је за руком, да уз помоћ партијске организације из Херцег-Новог, дођу у посјед брода који је довозио храну и да крену ка Луштици. Док је он шовио дошло је до артиљеријског двобоја између њемачких и италијан-

³⁴ Илко Радовић: »Сјећања«, Рукопис у Општинском одбору СУБНОР-а у Котору.

³⁵ Јово Црногорчевић, нав. чл. ст. 5.

³⁶ Др Душан Живковић, нав. дј. ст. 281.

³⁷ Исто.

ских батерија као и напада на једрењак који није дао резултата. Из Луштице логорани су кренули разним путевима. Неки су морем, бродом «Свети Анте» и малим чамцима пребачени на Херцеговску ривијеру док су други кренули према Тивту, односно подручју Грбља и Ловћена.³⁸

Што се тиче логора у Превлаци ситуација је била знатно другачија. Овдје су се, поред осталих, налазили англофилски и прочетнички расположени официри који су настојали да наметну интернирцима свој режим. Зато одмах није дошло до свакуације овог логора. Њега су Нијемци распустили 2. октобра.³⁹

АКТИВНОСТ У ВОДАМА БОКОКОТОРСКОГ ЗАЛИВА

Сада се вратимо на организацију дјеловања у заливским водама од капитулације Италије 8. септембра до 16. септембра када су Нијемци овладали Бококоторским заливом.

Прије свега треба рећи да је дошло до прилично добре усклађености између догађаја у заливима и оног што се збивало у залеђу Боке Которске. У припремама за акције које су уследиле после капитулације Италије, још у јулу 1943. године, исправно је закључено да у одређеном тренутку треба поново успоставити дјеловање партизанске флотиле и организовати поморске канале за одржавање веза, организацију превоза јединица, ратног материјала и опреме. Ранији резултати и позитивна искуства били су разлог више за доношење ових одлука. Нови квалитет је био у томе што сада, за разлику од 1941. године, задаци нијесу повјерени само групама или појединцима већ су се о томе бринули новоформирани НОО скупа са војним и партијским руководством. Тако је организовање поморског партизанског саобраћаја на мору постала брига ширег броја активиста.

Чим је дошло до капитулације Италије «партизанска флотила» почела је дјеловати. У Которском заливу барке су се користиле за пребацивање бораца из Столива, Прчања и Мула ка Доброти, Ораховцу и Перасту и обратно. Релације су одређиване зависно од потреба. Чамци су служили за курирску везу као и за пребацивање материјала. Непосредно пред повлачење из Котора чамци су служили за транспорт оружја ка Доброти и Ораховцу да би касније, најчешће ноћу, у вријеме немачке окупације, било транспортовано ка Залазима и даље. Конфигурација обале и развој догађаја у овом заливу нијесу захтијевали већу употребу чамаца за извршавање ратних задатака те су се

³⁸ Томислав Гргуровић: «Партизанска дјеловања у акваторијуму Бококоторског залива (подручје МК КП Херцег-Нови), у вријеме италијанске окупације», Зборник «Бока», бр. 13. и 14, Херцег-Нови, 1982. године, ст. 295.

³⁹ Др Душан Живковић, нав. дј. ст. 283.

они мање користили него у Херцеговском и посебно Тиватском заливу. Ипак, и овдје су партизански баркариоли обавили постављене задатке.

У Тиватском и Херцеговском заливу ситуација је била другачија. Још прије капитулације биле су договорене везе и извршене припреме за успостављање партизанског саобраћаја и транспорта у заливима. Пошто се очекивао већи прилив бораца у партизанске јединице највјештији поморци били су ослобођени учешћа у борбама само да би се старали о партизанском превозу. Већ 9. септембра је успостављена веза на релацији Кртоли — Тиват, Кртоли — Ластва, Кртоли — Сељаново и Кртоли — мјеста на Херцеговској ривијери. С друге стране поново је почела да функционише поморска веза на релацији Њивице — Херцег-Нови, Њивице — Баошићи, мјеста на полуострву Луштица — мјеста на Херцеговској ривијери. Већи број људи тих дана је био ангажован у извршавању разних задатака који су били врло значајни за одвијање ратних операција у Заливу.

Поред малих чамца, углавном на весла, у вријеме између капитулације Италије и доласка Нијемаца, за извршавање ратних задатака коришћени су и већи бродови. Тако су за евакуацију логораша са полуострва Луштице употребљени једрењаци »Хвала богу« и »Свети Анте«.⁴⁰ Пошто ови бродови нијесу могли да обаве превоз свих интернираца, посебно оних који су се желели пребацити са Луштице ка мјестима од Зеленике до Бијеле, употребљавали су се мали чамци који су успјешно обавили ове значајне послове.

У Тиватском заливу највише је био ангажован брод »Свети Никола« чији је власник био Шиме Вуксановић. Била је то бродера од 15 тона носивости, 10 метара дужине, која је развијала 6,5 чворова. Он је био стављен на располагање Штабу Тиватског батаљона који је био на Цорову изнад Тивта. Током ових дана пловио је на релацијама кроз сва три залива. »Свети Никола« је пребацивао разни материјал али и партизанске борце. За вријеме извршавања једног таквог задатка открили су га Нијемци на релацији Оток Госпа — Кртоле. Тада су га почели тући минобацачком ватром. Испочетка нијесу прецизно гађали. Ускоро је непријатељска ватра била све прецизнија те је посада једва избјегла уништење брода.⁴¹

У вријеме првог ослобођења Тивта Штабу Тиватског батаљона било је јасно да се партизани неће моћи дуго одржати уз обалу зато су предузимали све да оружје и опрему транспортују ка унутрашњости. Највише оружја је узето из Поморског арсенала и војних касарни и магацина на овом подручју. Оружје је, ради сигурности и брзине транспорта, пребацивано чамцима и

⁴⁰ Видо Цвјетковић; »Прилози за историју«, (необјављени рукопис).

⁴¹ Васко Костић, нав. дј.

бродовима до одређене позиције. Транспорт оружја из Поморског арсенала вршила је скојевска организација из Тивта.⁴²

Пажња је била посвећена и сарадњи са италијанским антифашистима који су служили војску на бродовима или у поморским војним објектима. Ове везе су одржаване чак и у вријеме привремене кризе устанка и невидених фашистичких репресалија. Многи италијански патриоти помагали су партизански покрет.⁴³ У више наврата партизански илегалци одржавали су састанке са њима. Тада су добијали и задатке како да дјелују међу италијанским војницима. Од њих су пристизали драгоцјени обавјештајни подаци о јачању и саставу њихових јединица, наоружању, намјерама као и развоју ситуације на међународним ратиштима. Иако су били чврсто увјерени да се фашизму приближава крај, морало се дјеловати врло прикривено и опрезно да их не би открила италијанска обавјештајна служба.

Једна од најзначајнијих акција је извлачење оружја са италијанског ратног брода «Аба», који се налазио у Поморском арсеналу. Још прије капитулације илегалци су добили информацију о могућности изношења оружја са торинљарке «Аба» и његовој предаји партизанима. Када су се створили услови дат је налог да се оружје пребаци чамцем из Поморског арсенала до Калимања а одатле у партизанску базу на Цорово. Тада су на МОЛУ I италијански антифашисти предали: четири тенка митраљеза типа «Бреда», четири пушкомитраљеза истог типа, педесет пушака, већу количину муниције и два сандука ручних бомби. Највећи дио овог оружја употребљен је касније у борби против Нијемаца у Лепетанима. У овој сложеној акцији учествовало је десетак тиватских скојеваца.⁴⁴

У Тивту је била посвећена посебна пажња одржавању веза са италијанским антифашистима који су били организовани по систему ћелија тако да нијесу знали једни за друге из разлога конспирације. Ток догађаја је показао да је такво организовање дало позитивне резултате. Један број њих показао је својим практичним дјеловањем да му је страна политика фашистичке владе и да не прихвата окупацију ових крајева.⁴⁵

У закључку кажимо да су многи облици организовања дејстава, у Заливу, били без разрађених теоретских поставки, конципирани на начин како је сада постављено дјеловање помор-

⁴² Антон Шуран, нав. дј.

⁴³ Нажалост у то вријеме из разлога конспиративности њихова се имена нијесу смјела знати а касније их је развој догађаја повео у друге крајеве. Неки су ступили у дивизију «Гарибалди» или друге партизанске јединице и борили се скупа са нашим борцима до коначног ослобођења земље.

⁴⁴ Антон Шуран, нав. дј. ст. 54 и 55.

⁴⁵ Исто.

ске компоненте у општенародном одбрамбеном рату у условима привремено заносједнуте територије од стране окупатора.

Ипак, ово се није дешавало случајно нити је то било производ дјеловања у једном тренутку. Основ из којег су изникли дејства у Заливу био је: народ са богатом традицијом дјеловања против завојсвача и са већ изграђеном класном свијешћу и њихови мали чамци који су стизали од Котора до рта Оштро и од Кртола до Њивица, уздуж и попријeko. За ове акције није требало имати само храброст него посјеловати и одговарајући степен поморског знања и искуства. Све ове компоненте стекле су се у људима који су живјели у мјестима дуж Залива.

У успјешно извршеним задацима важно је истаћи мобилизаторску улогу Комунистичке партије која је развијала борбено расположење народа да искористи не само природне услове за дјеловање него да и принесе највеће жртве за коначно ослобођење. Заслуга је КП што је успјешно искористила потенцијалне могућности и активирала пробудену народну енергију за остваривање заједничког циља.

За дјеловање на мору КП није промислила ниги преноручавала посебне облике дјеловања. Тако је било током читавог НОР-а па и током бурних септембарских дана 1943. године. Они су се у Боки спонтано рађали из поморске традиције, природних услова, занатске вјештине помораца-рибара и односа снага. Дјеловање на мору у лето 1943. показало је висок степен разумијевања за облике партизанског ратовања на мору. Исправност њихових форми потврдио је даљи ток догађаја.

Међутим, по повлачењу партизанских јединица из Боке Которске, и доласка њемачких снага, поново је промијењен начин дјеловања партизанских активиста на мору на разним поморским превозним средствима. Према условима одређивала се тактика.

ЊЕМАЧКА ОКУПАЦИЈА БОКЕ КОТОРСКЕ

Нијемци су у међувремену надирали ка Боки. Они су се усмјерили према овом врло важном подручју из три правца: обалом од Будве ка Котору и Тивту, од Цавтата према Херцег-Новом и из Цетиња ка Котору. Заинтересовано је истаћи да је постојао план да се дигне у ваздух тунел на релацији Његуш — Крстац што би знатно успорило кретање Нијемаца из овог правца. Међутим, Нијемци су ову значајну тачку обезбиједили прије него што су стигли партизански диверзанти.⁴⁶

Већ 16. септембра њемачке јединице преузеле су положаје италијанске дивизије »Емилиа« у Боки. Била је то 118.

⁴⁶ Мато Петровић: нав. цл. ст. 5.

ловачка дивизија са два пука: 750. и 738. Ова јединица је, уз садејство 297. пјешадијске дивизије, успјела да за релативно кратко вријеме заузме читаво Црногорско приморје до Котора. Уз помоћ усташа и домобрана 7. СС дивизија заузела је дио приморја од Дубровника до Херцег-Новог и утврдила се на улазу у Боку.

Паступањем јаким непријатељских снага, на основу раније директиве, партизанске јединице су се организовано повукле и препустиле непријатељу приобални појас Залива док је практично читаво залеђе, изузев Кривошија, било слободно. У периоду 10 — 16. септембра на слободну територију свакуисано је доста оружја, опреме, санитарског материјала и хране. Све је ово стигло да партизанских база на слободној територији.

Директива о неприхватању борби са непријатељем у рејону Залива дисциплиновано је спроведена. Процјењено је да су партизанске снаге биле преслабе да би браниле Залив и уопште приобални појас и да још није дошло вријеме за коначно ослобођење Боке.

На подручју Херцеговске ривијере и Рисна, након преговора са Италијанима, обезбјеђено је нешто оружја а затим је партијска организација овога краја, скупа са интернирцима са Мамуле, успјела да оформи једну партизанску јединицу, јачине око 80 бораца, под командом Јанка Бека и Михаила Грбића, која се после краћег задржавања у Боки пребацила за Цуце.⁴⁷

На сектору југоисточног дијела Боке, после немачке окупације, борци новоформираних батаљона, боравили су неко вријеме на подручју Грбља и осталих мјеста на подручју Врмца учествујући у мањим акцијама и у политичком раду на терену а онда су пребацивани у црногорске јединице.⁴⁸

По доласку у Цуце 2. октобра 1943. године организовано је партијско савјетовање са представницима свих присутних јединица. Тада је између осталог одлучено да се 15 чланова КП врати у сјеверозападну Боку ради помоћи организацији на терену. И у југоисточној Боки такође је остало петнаестак комуниста да дјелују на терену са основним задатком да врше утицај на масе и сузбијају окупаторско-четничку пропаганду.⁴⁹

Велики број партизана, учесника у акцијама од 9 — 16. септембра у Заливу, ступио је у новоформиране партизанске јединице. Тако су у октобру и новембру 1943. год. упућена два батаљона са подручја Боке који су ушли у састав црногорских бригада. И дио италијанских јединица организовао се за борбу

⁴⁷ Др Душан Живковић: «Прва бокелска бригада», Котор 1984. године. Издавачи Општински одбор СУБНОР-а Херцег-Нови, Котор, Тиват и Будва.

⁴⁸ Исто.

⁴⁹ Исто.

против Нијемаца. Они су касније ушли у састав дивизије «Гарибалди». Неколико мјесеци касније почели су се оснивати бокељски батаљони од којих је 5. октобра 1944. године формирана Бокељска бригада.

ОРГАНИЗАЦИЈА ЊЕМАЧКЕ ОКУПАТОРСКЕ ВЛАСТИ И ПРИПРЕМЕ ЗА ОДБРАНУ ОД ЕНГЛЕСКОГ ДЕСАНТА

Нијемци су у својим извјештајима прилично критички оцијенили ратовање својих јединица од капитулације до запосједања Боке. Мало је познато да су Италијани, водили двоструку политику. Они су преко команданта 9. армије већ 15. септембра понудили предају свих својих обалских батерија, посебно, оних у Котору чиме су покушали да се нагоде са Нијемцима и тиме избјегну сукобе.⁵⁰

Нови окупатор у својим извјештајима констатује да су се у Боки водиле крваве борбе и да су имали доста губитака. Према истим изворима најжешће борбе водиле су се на подручју Котора, а до њих је дошло, према њемачкој процјени »због преурањених потеза појединих њемачких јединица које се нијесу упуштале ни у какве преговоре и због парализања италијанских средстава везе».⁵¹

Нијемци су избјегли да дају оцјену дјеловања партизанских јединица и да у први план ставе активности бораца НОП-а иако на више мјеста говоре о томе да дјелују наоружане комунистичке банде или устаници.

По доласку, Нијемци су у цивилном погледу Боку припојили Црној Гори, а нарсења Фелдкомандатуре у Цетињу била су важећа и за подручје Боке. Ипак, цивилна власт се споро успостављала тако да је почела да функционише тек у новембру 1943. године.

У ово вријеме Нијемци посебну пажњу посвећују одбрани обале и посебно Боке Которске. Почетком децембра долази до предислокације 181. пјешадијске дивизије чији је штаб оперативног одељења у Котору, а 334. пук се налази распоређен у Прчању, Рисну, Бијелој, Црквицама, Радовићима, Херцег-Новом и Мулу. Штаб 222. артиљеријског пука је у Перасту. Трећи артиљеријски дивизион је у Тивту, а његове јединице на Радановићима, Гомилци и Игалу. Инжењерски батаљон 222. пука је у Тивту док су његове јединице биле ангажоване на запречавању

⁵⁰ Војно историјски институт, Зборник... том XIII, књига 3, стр. 665.

⁵¹ Исто.

приобалног појаса. На овом подручју налазиле су се и друге јединице као што је дивизион обалске артиљерије у Тивту и Тврђавско-нижењерско одељење у Херцег-Новом.

У оно вријеме Нијемци су имали у Заливу ангажоване значајне поморске ефективе. Командант луке Котор имао је свој штаб у Тивту. Торпедне батерије, које су штитиле улазак у Бококоторски залив, биле су на Кобили и Кабали. Команда артиљеријског наоружања била је у Лепетанима, а средства за пречавања у Пристану. Морнаричке сингалне станице биле су на Оштрој и Тивту, у којем је била и морнаричка интендатура. Дивизион обалске артиљерије 612. имао је штаб у Херцег-Новом, а своје батерије на Платамону, Траптама, Арзи и Кобили. Међу морнаричке јединице, према њемачком распореду, ваља убројити још Морнарички арсенал у Тивту и Морнаричку болницу у Мељинама.

Ради одбране овог подручја и активног извиђања Јадрана у Боки су биле стационарне и ваздухопловне снаге. Тако је команда аеродрома 136/XI била у Кумбору, а у свом саставу је имала хидроавионе. Овдје су била и два вода 5. цука летије »Кондор« док су неке помоћне јединице биле размјештене у сусједним мјестима.⁵²

Два су основна задатка стајала пред њемачком војном силом у Боки: борба против све јачих партизанских снага и хитне акције на изградњи противдесантних препрека на обалском појасу отвореног мора, јер се очекивао непријатељски десант. Нијемци стално пожурују активност на изградњи противдесантних препрека али временом мијењају концепцију одбране, јер су им за реализацију амбициозних планова одбране недостајала материјална средства и потребна војска.

Што се тиче организације руковођења и командовања у Заливу, она је била под командом лучког капетана. Он је као најстарији поморски командант заповиједао поморским снагама на читавом подручју Црногорског приморја. У операцијско-војном смислу био је потчињен поморском команданту Албаније са сједиштем у Драчу, а подручје његове надлежности било је од Молунга до Валонс. Овај је даље био потчињен адмиралу Јадрана, са сједиштем у Опатији.

У Боки Которској Нијемци нијесу располагали већим пловним средствима, јер су јединице морнарице биле ангажоване на другим мјестима. Ипак, Бока Которска служила је као мапе варска база за три-четири торпедна чамца чија је намјена била офанзивног карактера.⁵³

⁵² Исто.

⁵³ Андрија Дабовић: »Осврт на неке записе њемачке команде о борбеним дејствима у Боки«, Зборник »Радички покрет, народноослободилачки раг и револуција у Боки«, Херцег-Нови 1981, књига I, стр. 515.

Нијемцима је било јасно да се у Заливу одвија саобраћај партизанских чамаца те да постоји могућност напада партизанских јединица из залеђа. Зато су овдје довели, углавном са одбрамбеним задацима два добро наоружана брода које је народ прозвао »пешкарићи«. Они се нијесу налазили под командом Морнарице него Гестапоа, а сједиште команде им је било у Доброти. Прилично брзи, они су за кратко вријеме могли стићи гдје је било потребно, те су врло успјешно спријечавали дјеловање партизанских јединица у приобалном појасу.⁵⁴

ПОВОЉНА ОЦЈЕНА АКТИВНОСТИ ПОСЛИЈЕ КАПИТУЛАЦИЈЕ ИТАЛИЈЕ

Иако су илегалци комунисти у Боки били препуштени да дјелују према свом нахођењу, због веома слабих веза са вишим партијским форумима, они су самоиницијативно тражили рјешења која ће најбоље одговорати у датом тренутку. Иако су прављени напори да се у случају капитулације Италије организовано дјелује, догађаји су се брзо смјењивали. Народ је, у неким срединама, донекле спонтано устао и узео пушке у руке. Партија је искористила ситуацију и дјеловала у оквиру својих објективних могућности. Ставила се на чело маса и организовала, колико је то било могуће за кратко вријеме, мање од једне седмнице. Воделе су се борбе у мањем обиму на Тројици, Лепетанима, Котору, Врмцу и на неким другим мјестима. У вођењу ратних операција прављене су грешке због недостатка искуства. Потцијењена је опасност брзог надирања Нијемаца тако да су они изненадили партизанске команданте од којих неки умало нијесу били заробљени на Тројици. Са мало више пажње могли су се благовремено обезбиједити подаци о доласку Нијемаца.

Нијемци су у почетку пристигли са малим снагама, али су их зато распоредили на доминантним тачкама. Дакле, партизани их нијесу запосјели док није на њима било никога. Највећи пропуст је неодговорно обезбјеђење њемачких заробљеника који су успјели побјећи са Врмца и одмах се укључити у борбу. Умјесто да се затворе у неку од тврђава они су остављени на једној ливади са скромним обезбјеђењем које се касније показало као недовољно.⁵⁵

Много драгоцјеног времена изгубљено је у бескорисним преговорима са Италијанима. Посвећивана је већа пажња успостављању сарадње са Италијанима него оперативним задацима сунпростављања Нијемцима.

⁵⁴ Васко Костић: нав. дј. ст. 1.

⁵⁵ Податак саопштио Илија Радоњић.

Када се упореде сјећања партизанских преговарача и италијанска документа виших команди види се да се генерал Негри понашао стриктно поштујући наређења. Циљ је био: сачувати Котор ради евакуације италијанских снага.

Ипак, и поред неких слабости, које су последица субјективних и објективних околности, захваљујући дјеловању КП и органа народне власти у времену 9—16. септембра 1943. године успјешно су обављени многи постављени задаци на мобилизирању народа за народноослободилачки покрет и на извлачењу великих количина муниције, наоружања и опреме на тада слободну територију.

Нешто касније Покрајински комитет КП за Црну Гору и Боку, на састанку одржаном у првој половини октобра у Горњем Пољу код Никшића анализира стање у Боки и констатује да за неке слабости и сам сноси дио кривице. Потом је оцијенио да су резултати постигнути у вријеме капитулације Италије, и непосредно послје ње, врло значајни.⁵⁶

Овом приликом донесена је одлука о формирању Окружног комитета КП за Боку као и два Среска комитета КП Котор и Херцег-Нови. Као најважнији задатак истакнута је мобилизација људства за партизанске јединице и формирање ударних група које би дјеловале на терену Боке против окупатора и домаћих издајника.⁵⁷

Нешто касније одржан је састанац ОК КПЈ за Боку у Мрчевцу на којем је оцијењено стање послје капитулације Италије и повлачења наших снага на слободну територију. Тада је истакнуто да партијска организација у Боки има 101 члана али да један број мало или нимало доприноси раду партијске организације. Радило се заправо о томе да је три четвртине чланства примљено у Партију током септембра и октобра 1943. год., у вријеме полета устанка и значајних успјеха које су постигли борици Боке. Такође је истакнуто да је тада у партизанске јединице ступило близу 200 бораца те да су формиран народноослободилачки одбори.⁵⁸

Тако је практично завршен један значајан период народноослободилачке борбе и отпочела њемачка окупација које је трајала до коначног ослобођења Боке, 21. новембра 1944. године.

⁵⁶ Никола Гажевић: »Формирање ОК КПЈ за Боку и његова дјелатност крајем 1943«, Зборник »Раднички...«, Херцег-Нови 1981, књига 1, стр. 311.

⁵⁷ Исто.

⁵⁸ Исто.

Summary

CIRCUMSTANCES IN THE BAY OF KOTOR IN THE SUMMER OF 1943 WITH A REVIEW OF GERMAN DOCUMENTS

Tomislav GRGUREVIC

After the landing of the Allied Forces on Sicily the headquarters of Wehrmacht speeded up their preparations for the defence in the case of an Anglo-American landing in the area of the Southern Adriatic. The Germans considered the Italians, at the time still their allies, unable to defend the area of the Bay of Kotor. German preparations were intensified after Marshal Badoglio's overthrow in Italy and the fall of fascist government.

Owing to previous preparations the Germans made an instant reaction to the surrender of Italy. Already on September, 9th precise orders were sent to German units to disarm Italian formations; they were accompanied by the warning that the Italians might resist the disarmament and that the activities of the rebels were likely to increase.

From a report of the Second Panzer Army we can learn that the charge of the occupation of the Bay of Kotor was given to the 18th Jagerdivision and that its advanced detachments were on their way to Kotor. According to the German documents, and the same is confirmed by the Italian sources, it may be concluded that special attention was paid to the occupation of the Bay. It is also the time of the talks about the surrender of the Italian units to the Germans with general Rossi the commander of the Italian Army Group East as the key figure. From the notes about those talks it can be seen that the Bay of Kotor played a special part in the evacuation of the Italian troops to Italy.

While the talks between the Germans and Italians were in progress, the underground movement in the eastern part of the Bay set off for action. Wider connection with the people was organized, units were formed in the, at the time free, area of the Tivat part of the Bay. In the meantime the representatives of the Communist Party of Yugoslavia carried on talks with the Italians about the mutual resistance to the German units expected in the region.

Eventually the first German units started appearing. There were several armed conflicts between the partisan and Italian units on one side and the German ones on the other in the area of Tivat and Kotor. The fights were particularly fierce at the Trojica pass and on the hill of Vrmac, where the partisans captured a great number of German soldiers. At the time parts of the Italian division »Taurinese« made successful actions and took the positions in the hinterland of the Bay of Kotor. However, their commanders were confused by contradictory commands that reached them.

The German documents dealing with those fights are mainly objective reporting that their forces were attacked by the united Italian units and »communist bands« or, according to the others, partisans. They admit suffering losses.

The Communist Party leaders made a realistic assessment of the circumstances. It was considered that the Italians would soon retreat and that it was not possible to defend the Bay of Kotor with the available forces. Therefore, a timely order was given to prepare the evacuation of the material goods and live forces to the Bay-of-Kotor hinterland.

The Germans were heading towards the Bay from three directions: along the coast from Budva to Kotor, from Cavtat to Herceg-Novi and from Cetinje to Kotor. It was as soon as on September, 16th that the German units took over the positions from the Italian division »Emilia» in the Bay. That was the beginning of the German occupation.